

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

SAYI: 11
ERZURUM 1999

KUMUKLAR VE TENGLİK HAREKETİ

Şapi NURİDİNOV*

Mevsim ORUÇ**

Arslan KÜÇÜKYILDIZ***

Kumuklar en eski Türk halklarından. Hazar Denizi'nin kıyısında düzenli yerleşim yerlerinde, eski Türk boyları olan Kangarlar, Kamlar, Kumanlar ve Kıpçaklar ile birlikte yaşamışlardır. Kumuklar Deşt-i Kıpçak kolundandır.

Büyük Hazar Hakanlığı 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Kumuklar'ın şimdiki topraklarında yaşamış ve onun başkenti Semendere'de, şimdiki adıyla Mahaçkala topraklarında hüküm sürmüştür. Hazar Hakanlığı dağıldıktan sonra yeni ve güçlü Kumukşahallığı (hanlığı) kurulmuştur. Hanlığın bünyesinde Derginler, Laklar, Agullar, Lezgiler'in bir kısmı Avarlar ve başka halklar yer almışlardır. Bu hanlık, bünyesinde bulunan halkların etnik yapılarına ve toprak bütünlüğüne müdahalede bulunulmamıştır. Bu yaklaşımlarından dolayı Kafkasya'da güçlü ve etkili bir duruma gelmişlerdir. Şamhaller'in Kafkasya'daki etkilerini anlayan Rusya onlarla iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Kumuk topraklarında batıyı ve doğuyu birleştiren önemli yollar vardı. Tarihi önemi olan İpek Yolu da bu topraklardan geçiyordu. Kumuk halkının kalkınmasında bu yollar çok önemli bir yere sahipti. Kumuk dili uzun süre Lingua Franca olarak adlandırıldı. Kumuk Türkleri'nin kullandığı dilden Kumuk Türkleri'nin çok uygar oldukları anlaşıyordu. Büyük Fransız yazarı Aleksandr Dumas, Dağıstan'da bulunduğu sırada "Avrupa'da Fransızca ne kadar önemli bir dil ise, Kumuk dili de Asya'da o denli öneme sahip bir dildir." diyerek Kumuk dili hakkındaki düşüncelerini belirtmiştir. Kumuk dili Kafkasya'da ortak konuşma diliydi. Astrahan, Tiflis, Novaçerkask, Stevrapol, Mozdok, Georgiyevsk, Kızlar şehirlerinde Kumuk dili eğitim dili olarak kabul edilmişti. Kumuk dilini bilen ve kullanan insanlar bilgili insan sayılıyordu. Kumuk dili Dağıstan'da resmî devlet dili olarak uzun süre geçerli oldu.

* Kumuk Halk Hareketi Tenglik Birliğinin Başkan Yardımcısı.

** Rusçadan Tercüme eden.

*** TRT Avrasya TV Prodüktörü, Yayına hazırlayan.

Komünist rejim döneminde Türk halkları üzerinde yavaş yavaş büyük baskılar uygulanmıştır. Türk halklarını parçalamak için önce onları farklı yerlere dağıtarak bu halkların arasına yabancı kavimler yerleştirmişlerdir. Bu yolla Kumuk Türkleri dağıtıldığı için Kuzey Osetya, Balkarya ve Karaçay'da yaşayan Kumuk Türkleri birbirlerinden ve köklerinden uzaklaşmışlardır. Günümüzde 400.000 nüfusa sahip Kumuk Türkleri'nin 300.000'i Hazar kıyısında yaşamaktadır. Komünist rejim döneminde Türk halklarını baskı altında tutma politikası, Ruslar'ın resmi politikasıydı. Kumukları Pan-Türkist olarak damgalıyor, tanıtıyor ve bu yolla diğer müslüman halkları onların üzerine kışkırtıyordu. Bunun amacı Kumuk Türkleri'ni sindirmek ve yok etmektir. Saf ve temiz kalpli Kumuk Türkleri'ni kendi amaçları için kullandılar.

Bir milletin dilini yok etmenin, o milleti yok etmek demek olduğunu bilen Rusya, bütün hücumlarını bu yola kanallandırmış, dil üzerinde tahribat yapmıştır. Ruslar, Kumuklar'ın kullandıkları dilin kendilerini geri bıraktığına inandırmaya çalışmışlar ve Rus dilini benimseterek kullandırmışlardır. Kumuk dilini eğitim dili olmaktan çıkarıp bütün eğitim kurumlarında konuşma ve eğitim dili olarak Rusça'yı yerleştirmişlerdir. Kumuk diline Rusça kelimeler empoze eden komünist sistem, Rusça'nın Kumuk dilinden üstün olduğunu sürekli propogandasını yapmıştır.

Kumuk'ların yaşadıkları yerlere toplu halde Kumuk dilini bilmeyen halkları yerleştirmişler ve bu yolla Kumukları Rusça konuşmaya mecbur etmişlerdir. Bunu yapmalarının amacı Kumuk dilini yok etmektir. Kumuklar'ın kullandığı Latin alfabesini değiştirerek kolay olmayan ve kısır bir alfabe olan Kiril alfabesini kabul ettirdiler. Okullarda kullanılan Arap alfabesini de yasak ettiler. Arap alfabesini yasak etmelerinin sebebi Arabistan'da, Türkiye'de ve Avrupa'da bulunan arşivlerdeki yazılı materyallerin Arap alfabesiyle yazılmış olmasıydı. Bu alfabeyle yasak ederek Kumukları Türk Dünyasına ait tarihî, ictimai, sanatsal ve kültürel bağlardan koparmak ve uzaklaştırmak istiyorlardı. Hatta hiçbir zaman Kumuklar'ın yazılı tarihlerinin olmadığını savundular. Okulların eğitim programlarına Kumuklar'ın ataları olan (Kıpçak ve Hazarların) tarihte hiçbir şey yapmadıkları propogandasıyla Kumuklar'ın küçük bir millet olduğu işlendi, hatta çocukların onlardan utanç duymaları ve Rusyayı yüceltmeleri yönünde tertipler düzenlendi. Dahi, yani üstün zekaya sahip Türkleri başka milletlerdenmiş gibi gösterdiler. Büyük komutan Kutuzov ve Turgenyev gibi Kumuk Şamhallarının büyük insanlarını kendilerine mal ettiler. Kafkasya'da meşhur Kumuk Emirhanı'nın torunu, Kafkasya'nın gururu Şeyh Şâmil'i ise Avar milletindenmiş gibi gösterdiler. Efsanevi kahraman Kafkas kartalı Şeyh Şâmil'i Şeyh Şâmil yapan Kumuklar ve Çeçenlerdi. Çünkü ordunun temelini onlar oluşturuyordu. Öbür taraftan da Dağıstan'ın bütün şehirleri, özellikle Kumuk toprakları Rusya tarafındaki koloni haline getirildi. İzberbaşı Kaspiysk, Kızılyurt, Hasavyurt şehirlerinin isimleri hariç, bu süreçte, Kumuk dilinde Anjikala, Rusça'da Mahaçkala, Kumuk dilinde Demirhan-Şura Rusçası Buynaks olan şehir isimleri değiştirilmiştir.

Komünistler dağda yaşayan Lak, Avar, Dargi dağlılarını Kumuk topraklarına yerleştirdiler. Bu durum yerleri ve yurtları olmayan dağlıların işine geliyordu. Kumuklar sonradan gelen bu insanlarla Rusça konuşmak zorundaydılar. Çünkü onlar Rusça'dan başka bir dil bilmiyorlardı. Baskıyla kurulan komünist rejim onların bu bölgeye yerleşmesine ve Kumuklar'ın bu duruma karşı çıkmalarına engel teşkil ediyordu. Toplu halde Kumuk topraklarına yerleşen insanlar orada daha fazla nüfusa sahip oldular ve Kumuklar kendi topraklarında söz sahibi olamaz duruma geldiler. Kumuk topraklarında %60 olan Kumuk oranı % 23'e düştü. Sadece Kumukların yaşadığı bir yerleşim birimi kalmamış, her bölge karışık bir yapıya büründürülmüştü. Bu yolla Kumuklar'ın kaderlerini tayin etme hakkını başkalarının eline verdiler. Sonradan Kumuk topraklarına gelenlere ayrıcalıklar tanınıyordu. Verimli, iyi topraklar onlara veriliyordu, yüksek okullara onlar alınıyor, işe alınmada onlara öncelik veriliyor, ekonomik ve mali konularda onlara yardım ediliyor, Kumuklar yavaş yavaş idari mevkilerinden alınarak onların yerlerine rejimin istediklerini körü körüne yapan insanlar yerleştiriliyordu.

"Dağıstan'daki her şey ortaktır." sloganıyla Kumuklar'ın medeniyeti, sanatı, dansları, müzikleri, milli kıyafetleri, toprakları ve denizlerini yani onların sahip olduğu her şeyi ellerinden aldılar.

Avar, Dargin, Lak, Lezgi ve başka halkların toprak sınırları net olarak belliydi ve onların bölgelerine başka hiç bir halk alınmadığı gibi onların toprak talebi de olmadı. Bütün Dağıstan'daki her mesele (toprak, emlak, vergi vs...) ve bunların faturaları Kumuklar'ın aleyhine kesiliyordu.

Kumuklar'daki din inancı çok köklü ve güçlüydü. Kumuklar'ın ilahi inancının derin kökleri vardır. Dünyanın görünen kısmını (yeri ve göğü) idare eden bir kudret ve kuvvet vardır. Kumuklar'ın bu Tengri inancı M.Ö. 300 yıllarına dayanıyordu. Bu inanç özelliği sadece Kumuklar'ın değil, Asya ve Avrupa'da yaşayan bütün Türkler'e ait bir özelliktir. Tengri inancının en güçlü olduğu dönem Hazar hakanlığının hüküm sürdüğü döneme rastlar. Kumuklar 9. yüzyıldan itibaren İslam dinine girdiler ve bu dini benimsediler. Komünist rejim döneminde İslamiyet yasaktı. İnançlı insanlara eziyet ediliyor, Kur'anlar yakılıyor ve camiler yıkılıyordu. Buna rağmen Kumuklar inançlarını korumaya devam ettiler. Hiç bir şeyden korkmadan camileri, mescidleri yeniden inşa ettiler. 1940 yılında Hasavyurt şehrine ilk camiye Dağıstan'ın İşartı köyünden yetişen Kumuk imamı Hayrettin Nurettinoğlu ibadete açtı. Ancak 1952'de kimliği belirsiz kişiler tarafından öldürüldü. Rejim önce inançlı insanları, sonra da yüksek din adamlarını görevden aldı. Sistem, kendi adamlarını yüksek din okullarına göndererek İslamiyeti kendi amaçları doğrultusunda kullanabilmek için o kişileri Kumuklar'a büyük din adamları gibi göstermiş, onlar da İslamiyeti zararlı bir din gibi tanıtarak Kumuklar'ı İslamiyetten uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Bu faaliyet hâlâ yürütülmektedir. Dağıstan'ın nüfusu 2.5 milyon civarındadır. Bu rakamın içinde 500.000'den fazla Avar, 300.000 Kumuk, 280.000 Lezgin, 110.000 Lak, 80.000 Nogay, 100.000 Tabasaran, 100.000 Azeri ve başka halklar bulunmaktadır.

Dağıstan'da önemli bir nüfusa sahip olan Kumukları sosyal, kültürel ve siyasi manada temsil eden beş parti ve halk hareketi mevcuttur. Bunlar:

1. Kumuk Halk Hareketi "Tenglik"
2. Kumuk Millî Meclisi
3. Kumuk Hareketi "Vatanım"
4. Kumuk Komitesi "Anji"
5. Parti "Tüzlük"

Yukarıda bahsedilen ve Sovyetler Birliği'nin dağılmaya yüz tuttuğu, baskıların en yoğun olduğu böylesine güç bir durumda 1989 yılında Kumuk Türkleri'nin içinden "Kumuk Halk Hareketi -Tenglik (Denklik) adıyla bir hareket ortaya çıktı. Bu hareket Kuzey Kafkasya'da Rusya'nın dağılma döneminde ve halk içerisinde çıkan bir harekettir.

Tenglik Hareketi Programında: Toplumun tümünü ilgilendiren organizasyonların gerçekleştirilmesi, demokratik mücadele çerçevesinde sosyal adaletin tesisi, halkın uyandırılması, Kumuklar'ın politik ve ekonomik kaderini yine Kumuklar'ın kendilerinin tayin etmesi ve mücadelenin başka halklara da örnek olması gibi hedefler yer almaktadır.

"Tenglik" Hareketi aşağıda sayılan Kumuk halkının hukukî ve siyasi haklarını savunmaktadır:

- Kumuk halkının bağımsızlığı
- Türklük ve Müslümanlık şuurunun korunması ve geliştirilmesi
- Millî okullar (Eğitimin birleştirilmesi) millî tarih ve kültürün korunması ve geliştirilmesi
- Halkın kullandığı dil, gelenek ve göreneklerinin korunması ve geliştirilmesi
- Tabii kaynakların kullanım hakkının bölgede yaşayan insanlara ait olması
- Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için çalışmalar yapmak, dil birliği, kültür birliğini tesis etmiş devlet ve milletlerle iyi ilişkiler kurmak
- Dağıstan'da bulunan halkların arasında birliğin kurulması ve halkların kendi gelenek ve göreneklerinin korunmasının sağlanması
- Kumuk Halk Hareketi "Tenglik" in amacı; Dağıstan'da bulunan Kumuklar'a ait il, ilçe gibi yerleşim birimlerinin; St. Petersburg, Kuzey Osetya, Çeçenya, Sibirya'da yaşayan Kumuk Türklerinin idaresi ve yönetilmesidir.

Şu anda Tenglik Hareketi liderliğini yürütmekte olan Prof. Dr. Salav Aliyev; ilmi, filolojik, monografik araştırmalarda bulunmuş ve bu konularda eserleri

bulunan değerli bir bilim adamıdır. Dağıstan halkları Kongre Başkanlığını ve Kumuk Millî Meclis başkanlığını yürütmektedir.

- Kumuk Halk Hareketi "Tenglik" uluslararası bir çok kuruluşa üyedir: Temsil olunmayan halkların oluşturduğu organizasyona Türk Halkları Birliği (Asemblesi)ne

-Kuzey Kafkas Halkları Birliği, uluslararası barışı destekleyen "Kafkasya Barış Teşebbüsü" gibi kuruluşlara üyedir.

TenglikHareketi defalarca devlet bürokratları tarafından cezalandırılmıştır., (KGB) eliyle türlü provakasyonlarla halk Tenglik hareketine karşı kısıktırılmış, aktif olan Kumuklar pasifize edilmiştir.

Rejim, Tenglik adına resmî kanallara gönderilen yazışma ve mektupları başka yerlere göndererek karışıklık yaratmış ve bazı ilgi ve yazışmaları da Tenglik'ten gizleyerek Tenglik'in Türk Dünyasıyla irtibat ve ilişkisini kesmiştir.

Bütün bunlara rağmen, Tenglik Hareketi genel prensiplerinden uzaklaşmamıştır: Halkı ilgilendiren konular, mutlak halk hakimiyeti, Türk Birliği, Demokratikleşme, Hümanizm, Sosyal adalet, dinler ve din adamları arasında iş birliği gibi çok önemli konuları savunan hareket, Dağıstan ve Dağıstan dışında çok büyük taraftar ve çok sayıda müdafi bulmuştur. Tenglik Hareketi Kumuklar'dan ve başka halklardan olan gençleri Türk ahlâk ve terbiyesiyle yetiştirmekte, Türk okullarında (Üniversitelerinde) öğrenim görmeleri için onları hazırlamakta, Türk Dünyası ve gelişmeler konusunda doğru ve sağlıklı bilgi akışının sağlanması için çalışmaktadır.

Kumuklar'ın elinden alınan Kumtorkala bölgesinin yeniden kurulması için, Tenglik'in zoruyla Kumuklar'ın başından uzaklaştırılmış değerli idareciler, tekrar getirilmiştir. Tenglik hareketi bunları yaparak sistemi Kumuk halkına saygı duymaya mecbur etmiştir.

Başarılan bütün işler çok büyük sıkıntılarla sağlanmıştır: Kumuk kadınları açlık ilan etmiş, on binlerce Kumuk grev ve mitingler yapmıştır. Mahaçkale'nin kuzeyinde Hasavyurt şehrinin yakınlarında ve Kumtorkala köyünde (üç ayrı yerleşim yerinde) çadırlar açılarak eylemler yapılmıştır. Bu eylemler bütün Kumuklar'ın katılımıyla gerçekleşmiştir. Kumuklar , Rusya'nın Çeçenistan'a olan tecavüzünü manasız bularak buna karşı çıkmış, Rusyanın ordularını derhal geri çekerek meseleyi sulh yoluyla halletmesini talep etmiştir. Ayrıca bu esnada Kumuklar Çeçenlere gücünün yettiği kadar açık açık yardım etmişlerdir.

Tenglik Hareketi Türk birliğinin bir an önce gerçekleşmesi ve Türk Dünyasının gelişmesi için çalışmaktadır. Dağıstan'daki diğer milletlere göre en sıkıntılı millet Kumuklar'dır. Sadece bir şehrin (Kızılyurt) valisi Kumuk'tur. O da pratikte hiç bir şeye karar verememektedir. Onun için Kumuklar'ın siyasi ve ekonomik durumları çok kötüdür. Dağlılar, Dağıstan hükümetinin müzaheretleriyle

Türkiye ile ilişkilerini geliştirmektedir. Bu yönde gayret eden Kumukları da engellemektedirler. Her vesileyle Türkiye'ye kendi temsilcilerini yollamaktadırlar. Üstelik gönderdikleri kişiler, Türkiye'de sergiledikleri Kumuk medeniyetini kendilerininmiş gibi göstermeketirler. Dağıstan'da Kumuklar'a ekonomik gelişme imkanı verilmemektedir. Bugün Kumuklar kardeş halklardan, hiç bir yerden yardım bulamamaktadırlar. Kardeş halkların ve Türkiye'nin cüz'i yardımları ile Kumuklar'ın kendi imkanlarını da devreye sokarak ekonomik gelişmelerini gerçekleştirmeleri mümkündür. Kendi menfaatleri için uluslararası ilişkilerle uğraşan Kumuklar mevcuttur. Ancak bunlar Kumuk halkı adını kullanmalarına rağmen halkın ışığını, ümidini ve heyecanını söndürmektedir. Bugün Dağıstan'da siyasi alanda Kumuklar içinde ve dışında çeşitli arayışlar mevcuttur. Bunlar birbirine yakın halkların birleşerek güçlendirilmesi ve temel haklara kavuşması gayesini gütmektedir. Mesela, Hasavyurt Kumuk şehri olmasına, nüfusunun çoğunun Kumuk ve Çeçenler'den oluşmasına rağmen bu şehrin valiliğine bir Avar getirilmiştir. Bunun için 1997 Nisan ayında Hasavyurt şehrinde Kumuklar'ın ve Dağıstan Çeçenlerinin Birleşik Olağanüstü Kongresi yapıldı. Bu kongrede Birleşik Kumuklar ve Çeçen Komitesi kuruldu. Daha sonra, 1997'nin Haziran ayında, Hasavyurt'ta Kumuk, Çeçen, Nogay ve Terek-Kazak Birleşik Kongresi yapıldı. Bu kongrede Dağıstan hükümetinden üç ay içinde Kongre kararlarının yerine getirilmesi istendi. Aksi halde kendi haklarını aramak üzere Bağımsız Cumhuriyet kurma hakkını kendilerinde göreceklerini bildirdiler. Bu kongrede de Kumuk, Çeçen, Nogay ve Terek-Kazak kurulu kuruldu. Ancak Dağıstan hükümeti elde ettiği bazı Kumuklar vasıtasıyla bu kurulun çalışmalarını engellemiştir. Çünkü Kumuk ve Çeçenlerin birleşmeleri onları korkutmaktadır. Bu çalışmalardan sonra Kumuklar'a daha fazla baskı yapılmaya başlanmıştır. Meşhur Kumuklar takip edilip öldürülmektedir. Mesela sadece 1997 yılı Ağustosunda Dağıstan'da meşhur, bilgili Arap dili alimi Prof. Dr. Abdurrahim Kandaurov, Süleymanov ailesini (Dağıstan halk şairlerinden Abdulvahap Süleymanov'u ve Anvar Aciev'in çocuklarını) ve başkalarını gaddarca öldürmüşlerdir.

Dağıstan siyasetinin hoşnutsuzlarını, muhalifleri korkutmak için muhtelif bahanelerle, Dağılıları silahlandırmaktadırlar. Kumuklar'a açıktan "Biz nasıl emredersek öyle yaşayacaksınız, bu kesinlikle sizin idarenizle olmayacak." denilmektedir.

Kumuklar bu zor durumda dahi kendi kültürlerini geliştirmeye çalışıyorlar. Mesela İslam'ı geliştirmeye gayret ediyorlar. Mohoçkale'de açılan cami Rusya'nın en büyük cami olup buna hizmet etmektedir. Cami Dağıstan'a Türkiye'nin bir hediyesidir. Beş yaşındaki Kumuk kızı Zübeydat bütün dünyayı kendisine hayran bırakmış, Kahire'de uluslararası "Ezberden Kur'an okuma" yarışmasında birincilik almıştır. Bu benzersiz hadise Dağıstan'da büyük yankı uyandırmıştır. Abdulhalik İsmailov da 1945'te (İkinci Dünya Savaşı) Raichtag'a (Berlin-Hitlerin karargahı) zafer bayrağını dikmiştir. Bu olayı siyasi yönden değil de, savaşa katılan bir çok milletin içinde böyle bir kahramanın Türk Dünyasından çıkmış olması yönüyle değerlendirmek lazımdır. Ne yazık ki bu gerçek elli yıldan fazla saklanmıştır.

Günümüzde cumhuriyetteki bütün Kumuklar'a hitap eden haftalık gazete "Yoldaş" altı bölgesinde haftalık çıkan gazeteler, edebiyat dergisi "Tang Çolpan", iki ayda bir yayımlanan çocuk dergisi "Kırlangıç" her ay Kumukça yayımlanmaktadır. Kuzey Kafkasya'da Alimpaşa Salavat adındaki Kumuk Müzik-Dram tiyatrosu diğer halkların tiyatrolarından önce açılmıştır. Ancak şimdi Kumuk Tiyatrosunun kendi binası yoktur.

Radyoda her sabah yarım saat ve her akşam bir saat Kumukça programlar yayınlanmaktadır. Ayda bir iki saat kadar Kumukça Televizyon yayını yapılmaktadır. Dağıstan'da Türk dili ve lehçeleriyle bağlantılı eğitim ve iletişim yok edilmek istenmektedir. Mesela TGRT'nin TV yayınına ilk günden itibaren fiili saldırılar sürdürüldü. Ve neticede iki ay içinde kapatıldı. Bunun için basında önceden aktif bir propaganda yapılmıştır. "Yalnız Türkiye ile bağlantılı tehlikeli saldırı" telkinleri yapılmıştır. Aynı tarihlerde basında İran, Arap ve başka ülkelerin propagandaları yapılmaya devam edilmiş, bu ülkeler övülmüştür. Böylece "Kötülük ancak Türkiye'den gelir." anlayışını yerleştirmeye çalışmışlardır.

Ayrıca Dağıstan'dan göç etmek zorunda bırakılmış Kumuklar tarafından kurulan Sibirya'da Tümen Bölgesi'ndeki 12-13 Kumuk köyü ile ilgili olarak Dağıstan hükümeti, bu köyleri Çeçenlerin köyleri imiş gibi gösterme gayretiyle propagandalar yapmaktadır.

Her şeye rağmen Kumuklar bir çözüm yolu bulacak ve kendi haklarını koruyarak Türk Dünyasıyla bütünleşeceklerdir.

İnanıyoruz ki, Türk Dünyasının birleşmesi ve varlığı dünyanın mutluluğuna, bütün dünyada adaletin, huzurun sağlanmasına ve iyiliğin hakim olmasına vesile olacaktır.

Allah yâr ve yardımcımız olsun...